

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДА ЎҚУВЧИЛАРДА ТАЯНЧ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Эгамберган Худойназаров Мадрахимович

Урганч давлат университети “Бошланғич таълим методикаси” кафедраси
доценти,

Дўсчанова Мохинур Мақсудовна

Урганч давлат университети “Таълим назарияси ва методикаси” (бошланғич
таълим) мутахассислиги магистри,

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада эвристик метод ёрдамида бошланғич синф ўқувчилари ўқув фаоллигини шакллантириш методлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари таҳлил қилинган, ҳамда муаллифларнинг шахсий фикрлари хулоса ўрнида келтирилган.

Калит сўзлар : метод. Эвристик метод, еврика, фаоллик, ўқув фаоллик, компетенция, кўникма, билим.

АННОТАЦИЯ

В данной статье с помощью эвристического метода анализируются способы формирования учебной деятельности учащихся начальной школы и их особенности, а в заключении представлены личные мнения авторов.

Ключевые слова: метод. Эвристический метод, еврика, деятельность, учебная деятельность, компетентность, умение, знание.

ABSTRACT

In this article, using the heuristic method, the methods of forming the learning activity of elementary school students and their specific features are analyzed, and the personal opinions of the authors are presented in the conclusion.

Key words: method. Heuristic method, eureka, activity, educational activity, competence, skill, knowledge.

КИРИШ

Бугунги кунда таълим жараёнини компетенциявий ёндашув асосида ташкил этишга алоҳида эътибор қартилмоқда. Бу эса таълим жараёнини амалий

фаолиятга йўналтириш имкониятларини кенгайтирмоқда. Таълимда амалий-технологик йўналишнинг зарурлиги ўқув предметининг мантикий, мажмуавий, тизимли, ўқув фанлариаро характерга эгалигидан келиб чиқади. Компетенциявий ёндашув ўқув фанлариаро тизимли таҳлил ҳамда уни амалга оширишнинг яхлит моделини шакллантиришни тақозо қилади.

Компетенциявий ёндашув таълим натижасини умумий, интеграциялашган хулқ-атвор ҳодисаси сифатида аниқлайди. Унинг таркибини мотивли-қадриятли, когнитив, интерфаол ҳамда эмпирик сифатлар мажмуи ташкил қилади.

Инсон олдига янги талаблар қўйилаётган бугунги кунда таълим жараёнида шахсда алоҳида сифатларни шакллантириш тақозо қилинмоқда. Улар:

1. Сиёсий, экологик, маданиятлараро муаммоларни ечиш лаёқатига эга бўлган шахсларни шакллантириш.

2. Маданий, этник, диний қадриятлар ва фарқлар, ижтимоий турлитуманликларни ҳисобга олган ҳолда қадриятшунослик соҳасидаги муаммоларни ечишга лаёқатли шахсларни шакллантириш. Шунингдек, миллатлараро мулоқот воситалари ва усулларини ўзлаштириш учун қулай дидактик вазиятларни яратиш.

3. Ўқувчиларни ижтимоий ҳаётдаги турли ролларни, чунончи, фуқаро, сайловчи, ота-она, оила аъзоси қабиаларни бажаришга тайёрлаш.

4. Ахборотларни излаш, таҳлил қилиш имконини берадиган умумий кўникмаларни ҳосил қилиш.

5. Кўпвариантли вазиятлар шароитида қарорлар қабул қилиш лаёқатини шакллантириш; шу билан бир қаторда ноаниқ вазиятларда қабул қилган қарорлари учун масъулиятни зиммасига олиш, жамоада ишлаш ва жамоа фаолиятини ташкил этиш кўникмаларини шакллантириш.

6. Узлуксиз таълим олиш лаёқатига эга бўлиш, билиш фаолиятининг ривожланишини таъминлаш қабиалар.

Юқорида кўрсатиб ўтилган компетенцияларни шакллантиришга қўйиладиган талаблар таълим мазмунида бир туркумдаги фанлар интеграциясини таъминлаш асосида ўз ифодасини топиши керак. Чунончи:

- Ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси; унинг таркибига сиёсий ҳамда ижтимоий билимдонлик, шахснинг масъулиятли бўлиши, гуруҳ ичидаги зиддиятларни куч ишлатмасдан бартараф этиш лаёқатини эгаллаш имкониятлари киради.

- Миллий ва умуммаданий компетенция; ушбу компетенция доирасида кўпмаданийли жамиятда ҳаёт кечириш учун зарур бўлган билимлар, толерантлик муҳитини ривожлантириш, бошқа дин ва миллат вакиллари билан жамиятда биргаликда яшаш ва меҳнат қилиш лаёқатига эга бўлиш кабиларнинг шакллантирилиши назарда тутилади.

- Коммуникатив компетенция; мазкур компетенция доирасида бир ва ундан ортиқ тилда ёзма ва оғзаки мулоқот қила олиш кўникмалари шакллантирилади.

- Ахборотлар билан ишлаш компетенцияси; ушбу компетенция доирасида жамиятдаги ахборотларни ўзлаштириш билан боғлиқ билимлар, ахборот технологияларини ўзлаштириш, уларнинг имкониятлари ва қўллашдаги тўсиқларни англаб етиш, ахборотларга нисбатан танқидий-таҳлилий муносабатда бўлиш, тарғибот-ташвиқот воситаларини оммавий тарзда ёйиш кўникмалари шакллантирилади.

- Ўз-ўзини ривожлантириш компетенцияси; мазкур компетенция доирасида ўқувчиларни жадал тарзда ўзгараётган технологиялар муҳитига мослаштириш, ижтимоий касбий соҳада муваффақият қозониш учун имконият яратиш кўзда тутилади.

МЕТОДОЛОГИЯ

Кўрсатиб ўтилган таянч компетенцияларни шакллантириш натижасида ўқувчиларни ижтимоий ҳаёт ва истиқболдаги меҳнат фаолиятига жадал тайёрлаш амалга оширилиб, у шахснинг ҳар қандай фаолият соҳасида муваффақият қозонишини таъминлайди. Шунинг учун ҳам ўқувчиларда таянч компетенцияларни шакллантиришда ностандарт масалалардан фойдаланиш шахсга йўналтирилган таълим шароитида алоҳида долзарблик касб этмоқда.

Ўзбекистон таълим тизимида компетенциявий ёндашувни амалга ошириш бир қатор муаммоларни ечишни тақозо этади. Жумладан:

- таълимдаги янги методологик асоснинг категориал тизимини ойдинлаштириш;

- “компетенция” ва “компетентлилик” тушунчаларининг асосий негизи ва моҳиятини очиш;

- таълим жараёнида ўқувчиларнинг компетенцияларини ривожлантиришнинг ташкилий-педагогик шарт-шароитларини асослаш;

- ўқувчиларда компетенцияларнинг шаклланганлик даражасини диагностика қилиш ва унинг ривожланиш динамикаси мониторингини амалга ошириш кабилар.

Мазкур муаммони тадқиқ этишга оид ёндашувларни тизимлаштириш ва оммалаштириш алоҳида аҳамиятга эга. Ушбу муаммони ҳал қилишга нисбатан бир қатор қарашларни илгари суриш талаб қилинмоқда.

Компетенциявий ёндашув учун асос бўладиган таянч тушунчаларни ойдинлаштириш, бунда педагог олимларнинг замонавий ёндашувларига таяниш, “компетенция” ва “компетентлилик” атамаларининг ўзаро муносабатини дидактик жиҳатдан тавсифлаш, компетентлиликнинг компетенциялар мажмуидан ташкил топишини интегратив нуқтаи назардан асослаш, компетенция компетентлиликнинг таркибий қисми сифатида ўқувчиларнинг ижтимоий, ўқув ҳамда меҳнат фаоллигини таъминлашга хизмат қилиши педагогик жиҳатдан очиб берилиши лозим.

Компетентлиликнинг ўзига хос жиҳати унинг инсон фаолияти билан боғлиқлигида ўз ифодасини топади. У инсоннинг муайян соҳадаги фаолияти маҳсулдорлигини таъминлайди. Шунинг учун ҳам бошланғич таълим дарсларида ўқувчиларда компетенцияларни шаклланиш жараёни жадал кечади. Ўқувчиларда компетенцияларни шакллантириш учун у билан боғлиқ умумий талабларга риоя қилиш лозим. Компетенция инсоннинг муайян фаолиятни амалга ошириши учун асос бўлади. Жумладан, меҳнат фаолияти, касбий фаолияти, ўқув фаолияти, ижодий фаолият, мулоқот фаолияти, мустақил билим олиш фаолияти каби.

Компетенциялар, уларнинг компонентлари таркибий тузилиши орқали аниқланади. Компетенциялар таркибига билимлар, мазкур билимларни қўллаш методологияси ҳамда ушбу методологияни эгаллаш, амалий кўникмалар киради.

Компетентлиликнинг таркибий тузилишини таҳлил қилиш унинг мунтазам ривожланувчи фаолиятли тавсифи сифатида фаолиятга хос бўлган жиҳатларига кўра фарқлашни талаб қилади. Инсоннинг меҳнат кўникмалари мотивли-қадриятли, билишга асосланган когнитив, фаолиятли, рефлексив қисмлардан иборат.

Математика таълими жараёнида ўқувчиларда компетентлиликнинг шаклланиши ва ривожланиши махсус педагогик шарт-шароитларни яратишни тақозо қилади. Бунда педагогик тизимнинг аниқловчи таркибий қисмлари ўз ифодасини топади. Ушбу шарт-шароитлар математика таълими мазмунини интегратив ёндашув асосида чуқурлаштириш, кенгайтириш ва бойитиш имконини беради. Ўқувчиларни фаолиятга ундовчи ўзаро мувофиқ келадиган педагогик технологияларни танлаш талаб қилинмоқда. Мазкур технологиялар

математика таълими жараёнида ўқувчиларнинг субъект-субъект муносабатларига киришишларига имконият яратиши керак. Аксарият мутахассислар ўқувчиларда компетенцияларни шакллантириш жараёнида уларнинг фаолиятига таяниш лозимлигини таъкидлайдилар. Улар таълим жараёни субъектлари фаолиятига таъсир кўрсатадиган босқичларни ажратиб кўрсатганлар. Бунда ўқувчиларнинг мотивли-қадриятли, тезкор-фаолиятли, таҳлилий-баҳоловчи соҳаларига эътибор қаратишни тавсия қиладилар. Шунинг учун ҳам ностандарт масалалар асосида ўқувчиларда таянч компетенцияларни шакллантиришда уларда кўп фаолиятлиликини таркиб топтиришга алоҳида эътибор қаратиш талаб қилинмоқда. Ўқувчиларда кўп фаолиятлиликини шакллантиришда эса математика таълими, синфдан ташқари педагогик жараёнлар, турли тўғараклардаги ўқув-тарбия фаолияти муҳим аҳамиятга эга [1].

ТАҲЛИЛ

Ўқувчиларда таянч компетенцияларни шаклланганлик даражасини ташхислаш мураккаб педагогик ходиса ҳисобланади. Бу жараёнда бир қатор зиддиятлар мавжуд. Бу айниқса ўқувчиларни касбга йўналтириш ва технология таълими жараёнида яққол намоён бўлади. Ўқувчиларда таянч компетенцияларни шакллантириш нафақат ўқув жараёнида, балки мустақил билим олиш орқали ҳам амалга оширилиши мумкин. Шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг компетентлилики даражаларини ташхислашда унинг таркибий қисмларини ривожлантириш динамикасини ҳам ҳисобга олиш лозим. Интеграл кўрсаткичларни аниқлашда валидлик психометрик аппаратга эътибор қаратилади.

Педагогика фанида компетенциявий ёндашув тараққиётининг ҳозирги босқичида компетентлиликининг шаклланишини эмас, балки унинг жадал ривожланишини таҳлил қилишга эътибор қаратилмоқда. Шунинг учун ҳам компетенциявий ёндашув турли йўналишларда амалга оширилмоқда.

Компетенциявий ёндашув назарияси ва амалиётига бағишланган тадқиқотларнинг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, бир қатор мутахассислар компетенцияларнинг интеграцияси ва таълим жараёнида уларнинг амалга оширилиши ҳақида ўз қарашларини баён қилганлар. Жумладан, О.А.Валихонова[2]нинг математик компетенция, Л.А.Петровский[3]нинг мулоқот компетенцияси, А.Р.Камалеева[4]нинг табиий-илмий компетенциялар устида амалга оширган тадқиқот ишлари ўқувчиларда интеграциялашган компетенцияларни шакллантириш муаммосига бағишланган.

2030 йилгача таълимни ривожлантириш концепциясида замонавий таълимнинг ривожланишини бошқариш йўналишлари белгилаб берилган:

- таълим ва фанни глобаллаштириш;
- таълим муассасаларини жамият ва ҳудуднинг ривожланишига мувофиқлаштириш;
- таълимнинг амалиётга йўналганлигини таъминлаш;
- фан, моддий борлиқ, техника ва технологияларнинг ўзгарувчанлигини ҳисобга олган ҳолда таълимни ташкил этиш;
- таълимий ва илмий контентни рақамлаштириш.

Глобаллашув жараёни инсоннинг касбий, ижтимоий соҳалардаги фаолиятини кенгайтириб, оламнинг янги моделини яратиш имконини беради.

Янги ахборотлар ва ахборот технологиялари интеграциялашган таълим учун қулай шароит яратади. Бундай таълим тизими бир томондан ўқитувчи ва ўқувчиларнинг фаоллашуви, иккинчи томондан ўқув материалларининг ранг-баранглиги, ўқитишнинг мослашувчан тартиб асосида амалга оширилишини таъминлайди [5].

Буларнинг барчаси халқаро тажрибаларга таянган ҳолда таълим мазмунини янгилаш ва мунтазам такомиллаштиришни тақозо этади. Ўқув дастурларидаги мавзуларни интеграциялаш, ўқувчиларнинг компетентлигини юқори даражада ривожлантириш модернизациялаштирилган таълимнинг асосий мақсади ҳисобланади.

Ўқувчиларда таянч компетенцияларни шакллантиришда биринчи навбатда жаҳон тажрибасига таяниш зарур. Таянч компетенцияларни шакллантириш жараёнининг шакллари ва методларини танлашга қўйиладиган талаблар ўзаро мувофиқ келиши керак [6].

Компетенциялар ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини ўзида мужассамлаштиради. Ўқувчиларнинг шахсий сифатлари уларнинг ижтимоий, рефлексив хулқ-атворини ўзида уйғунлаштиради. Таҳлилларнинг натижаси компетенциялар мажмуи ва улар орасидаги интеграцияда намоён бўлади. Биз ўз тадқиқотимиз давомида таянч ва фанга оид компетенциялар билан иш кўрамыз. Муайян ўқув предметини ўрганиш жараёнида таянч ва фанга оид компетенцияларни ностандарт масалаларни ечишга ўргатиш асосида таҳлил қиламиз ҳамда компетенцияларни шахс амалий фаолиятининг ифодаси сифатида талқин этамиз.

Компетенцияларни интеграциялаш жараёни инсон фаолиятига хос табиий жараён ҳисобланади. Бу жараён чуқур ўйланган хулосалар чиқариш ва илмий

методик жиҳатдан қўллаб-қувватлашни тақозо этади. Интеграциялашган компетенцияларни жорий этишда компетенциявий ёндашувга таяниш лозим. Бунинг учун компетенцияларни интеграциялаш муаммосини илмий жиҳатдан ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Бундай ёндашувга таянмасдан педагогик интеграция муаммосини ҳал қилиш мумкин эмас. Интеграция билан боғлиқ педагогик вазифаларни муваффақиятли ечиш учун унинг ҳар иккала қисмига хос бўлган таркибий бирликлар корреляциясини тадқиқ этиш ва компетенцияларни интеграциялаш ижтимоий педагогик зарурият эканлигини англаб етиш лозим.

ХУЛОСА

Ўзбекистон таълим тизимида компетенциявий ёндашувни амалга ошириш бир қатор муаммоларни ечишни тақозо этади. Жумладан: таълимдаги янги методологик асоснинг категориал тизимини ойдинлаштириш; “компетенция” ва “компетентлилик” тушунчаларининг асосий негизи ва моҳиятини очиш; таълим жараёнида ўқувчиларнинг компетенцияларини ривожлантиришнинг ташкилий-педагогик шарт-шароитларини асослаш; ўқувчиларда компетенцияларнинг шаклланганлик даражасини диагностика қилиш ва унинг ривожланиш динамикаси мониторингини амалга ошириш кабилар.

Таълимнинг сифати ва самарадорлигини таъминлаш учун унга таъсир кўрсатадиган муайян омилларни ўрганиш лозим. Бу омиллар ривожланган мамлакатлар ва Ўзбекистон таълим тизимининг ўзига хос хусусиятларини акс эттириб, баркамол авлодни шакллантиришга бўлган янги эҳтиёжлар ва талабларни ўзида мужассамлаштиради.

REFERENCES

1. Khudoynazarov E.M. Didactic possibilities of oral exercises in forming initial classes pupils' mathematical thinking activity// Eastern European Scientific Journal. – Ausgabe – Germany.1-2019. P. 249-253.
2. Валихонова О.А. Формирование информационно-математической компетентности студентов инженерных вузов в обучении математике с использованием комплекса прикладных задач: дис. ... канд. Пед. Наук / О.А. Валиханова. – Красноярск, 2008. – 183 с.
3. Петровская Л.А. Общение – компетентность – тренинг. Избранные труды – Издательства: Смысл. – 2007. 387 с.

-
4. Камалеева А.Р. Механизм формирования основных естественнонаучных компетенций студентов-гуманитариев //Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2009. – С. 54-70.
 5. Шарифзода С.Ў. Ўқувчиларда таянч компетенцияларни шакллантиришда интегратив ёндашувдан фойдаланиш механизмлари: фалсафа доктори (PhD) даражаси олиш учун ёзилган дисс. Бухоро. – 2022.- 168 б.
 6. Sharifzoda S Possibilities of using an integrative approach in the formation of key competences of pupils // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences.-10. 2019. (Angliya) P. 44-47.